

Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme

Ümit Ekin*

Özet: Osmanlı mahkemelerinde görülen davalara ait kayıtların hangi kurallar çerçevesinde düzenleneceğini gösteren sakk mecmuaları hakkında yeterince çalışma yapıldığı söylenemez. Sakk mecmualarında yer alan belgeler, daha önce düzenlenmiş kadı sicillerinden seçildiği için bu mecmuaların birer şer'iyeye sicili gibi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makalede Tokat'a ait bir sakk mecmuası incelenmiş, çeşitli kurum ve tarihsel olayların karşılaştırılması yoluyla belgelerin tarihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Defterde bulunan kayıtların neredeyse tamamı XVII. Yüzyıldaki Tokat şehri ve çevresi hakkında çok çeşitli bilgiler içermektedir. Milli Kütüphane'de korunan Tokat şer'iyeye sicillerinden ilkinin 1772 tarihli olması, mahkeme kayıtlarının bulunmadığı karanlık bir döneme ışık tutan bu mecmuanın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Araştırmamızın temelini oluşturan sakk mecmuasında, Tokat'taki devlet kurumları, insan ilişkileri, camiler, medreseler, vakıflar, esnaf örgütleri, dönemin en tehlikeli hastalığı olan veba, şehirde önemli tahribata yol açmış olan yangınlar gibi pek çok konuda zengin malumat bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, sakk, mecmua, tokat, mahkeme, sicil, kaynak.

Giriş

Osmanlı mahkemelerinde görev yapan kadı ya da naiplerin hukukî ihtilafların çözümünde pek çok kaynaktan yararlandıkları bilinmektedir. Bunlar arasında muhakeme usulünün teorisine dair kaleme alınmış fıkıh kitapları, mahkemede görülen davaların niteliğine göre düzenlenmesi gereken belgelerin nasıl hazırlanacağını gösteren şurût kitapları (Kaya 2005: 379) ve fetva koleksiyonları bulunmaktadır.¹ Bunlara ek olarak yararlanan bir diğer müracaat eseri de sakk mecmualarıdır. Bilindiği üzere sakk, Farsça çek sözcüğünün Arapçalaştırılmış şeklidir ve şer'î mahkemeler tarafından verilen hüccet, i'lâm, temessük gibi her türlü belgenin yazılış usulü anlamına gelmektedir (Uzunçarşılı 1988: 116). Sakk mecmuaları daha ziyade tecrübeli kadılar tarafından acemi kadılar ya da kâtiplere yol göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Çavuşzâde Mehmed Aziz'in *Dürri's-sukûk'u*, Debbağzâde Numan

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ADAPAZARI
uekin@sakarya.edu.tr

Efendi'nin *Tuhfetü's-sukûk'u ve Baldırzâde Şeyh Mehmed el-Bursevî'nin Kitâbü's-sakk'ı* sakk mecmuaları arasında en çok bilinenleri kabul edilmektedir (Kaya 2005: 398-413). Sözü edilen mecmualarda i'lâm, hüccet gibi belge türlerinin yanı sıra fetva örnekleri, şiirler, hatta ilaç tarifleri (Ortaylı 1994: 65) ile mecmua yazarının özel hayatına dair notlar (Demirel 2000: 199-205) bile bulunabilmektedir.

Bu defterlerin en önemli özelliği, içlerine numune olarak konulan belgelerin şer'iyye sicillerinden özenle seçilmiş olmalarıdır. Bu nedenle sakk mecmuaları birer şer'iyye sicili gibi değerlendirilmelidir.

Birkaç çalışma dışında bugüne kadar sakk mecmuaları üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapılmamıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı (1998: 116) İlber Ortaylı (1994: 65) ve Ahmet Akgündüz (2002: 58) gibi yazarlar bu mecmualara genel olarak değinmişlerse de sunulan bilgilerin doyurucu olduğu söylenemez. Bunların dışında, Süleyman Kaya'nın sakk mecmualarına dair makalesi oldukça kapsamlıdır ve hayli zengin bir literatüre dayanarak hazırlanmıştır (2005). Ömer Demirel'in Sivas kadılarından birine ait sakk mecmuasına dair incelemesi konuya giriş niteliği taşımaktadır ve henüz tamamlanmamıştır (2000). Tespit edilebildiği kadarıyla başka bir sakk mecmuası üzerinde de Neumann durmuştur (2005: 61-63). Neumann'ın kısaca tanıtmış olduğu bu *sakk-ı cedîd*, XVIII. yüzyılın ortalarına ait zabıtları ihtiva etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla müsvedde halinde bulunan bu mecmua, Hasköy Naibi Süleyman tarafından hazırlanmıştır.²

Bu makalede XVII. yüzyıla ait belgeler içeren Tokat'a ait bir sakk mecmuasının tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılmak suretiyle bu mecmuaların tarih araştırmalarında kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorusunun yanıtı aranacaktır.

1. Defterin Maddi Tanıtımı

Defter, Ankara Milli Kütüphane'de Yazmalar Kataloğu'nda *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası* başlığı altında 06 Mil Yz A 2308 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Bununla birlikte defterin iç kapak sayfasında latin alfabesiyle kayıt sırasında yanlışlıkla yanlışlığınız düşündüğümüz *Rûznâme* ibaresi yer almaktadır.³ Katalog kaydında sırtı siyah meşin, ebru kağıt kaplı, mukavva bir cilde sahip olduğu, dış boyutunun 202x132, iç boyutunun 180x98 mm, kağıt türünün su yolu filigranlı olduğu belirtilmektedir. 1972 yılında Dr. Abdullah Aytemiz'den satın alındığı anlaşılmaktadır. Defter, 100 varaktan oluşmakla birlikte eksiktir. Toplam 384 belge bulunmaktadır. Belgelerin tamamının birbirini takip etmediği ve sayfa numaralarının doğru verilmediği görülmektedir. Bu nedenle birbiriyle karışmış belgeler tarafımızdan düzenlenerek sayfalar yeniden numaralandırılmıştır.

2. Müellifi

Defterin orijinal nüsha mı yoksa müstensih nüshası mı olduğu belirlenemediği gibi kim tarafından yazıldığı da tespit edilememiştir. Sadece vr. 1/B'de *Sâhib-i hâze'l-mecmu'ati Ahmed Atâullah* şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Defterin başka hiçbir yerinde ismi geçmeyen Ahmed Atâullah'ın müellif veya müstensih olup olmadığına dair açıklayıcı bir bilgiye de rastlanmamıştır. Bununla birlikte Hisariye Medresesi'nin keşfi için düzenlenmiş olan vr. 63/A'da bulunan 256 numaralı belgede mecmuanın yazarının kim olduğuna dair bir ipucuna mevcuttur. Tokat'ta bulunan Hisariye Medresesi'nin müderrisi Ahmed Efendi mahkemeye müracaat ederek, kullanılamayacak hale gelmiş olan medresenin keşfinin yapılarak tamir olunması için izin talep etmiş, bunun üzerine 2 gayr-i müslim mimar ile bir başka görevli daha keşif için gönderilmiştir. Belgede bu görevlinin ismi ya da ünvanından bahsedilmemiş ve sadece *bu fakîr* ibaresi kullanılmıştır. Bu ifadeden mecmua yazarının mahkeme görevlilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı mahkemelerinde uygulanan sisteme göre, gereken hallerde keşfe çıkmak kadının görevleri arasındadır. Bununla beraber işlerinin çokluğu nedeniyle veya bir özrünün bulunması durumunda kadı, naipleri görevlendirebilirdi (Ortaylı 1994: 60)⁴. Nitekim bu defterde bulunan keşifle ilgili belgelerin tamamında naiplerin keşfe çıktıkları görülmektedir. Bu durumda bu mecmuanın yazarının kadı ya da naipl olma ihtimali yüksektir. Defterde bulunan belgelerin büyük çoğunluğu H. 1095-1096/1683-1685 yıllarına aittir. Bu yıllara oldukça yakın sayılabilecek bir tarihte, 25 Zilhicce 1090/27 Ocak 1680 tarihinde düzenlenmiş olan bir vakfiyenin şuhûdü'l-hal kısmında *mefharü'l-kuzâti'l-islâm Atâullah Efendi* şeklinde bir kayıt yer almaktadır (Açıkel 2005: 240). Eğer her iki Atâullah da aynı kişi ise defterin müellifi Tokat kadılığı yapmış olabilir.

3. Belgelerin Türleri ve Tarihleri

Sakk mecmualarında yer alan kayıtların şer'iyeye sicillerinde yer alanlarla paralellik arz ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte sicillere kaydedilen ferman, narh defteri, tereke defteri gibi belge çeşitleri sakk mecmualarına örnek olarak alınmamaktadır. Nitekim bu defterde bulunan örnekler daha ziyade hüccetlerden ve fetvalardan seçilmiştir. Defterdeki 384 kaydın yaklaşık 30 kadarı fetva, bir kaç tanesi vakıf kuruluşuyla ilgili olup geriye kalanları ise satış, nakli şehâde, boşanma, nafaka, köle azadı, keşif, sulh, hibe, iflas, vesâyet gibi konuları içeren hüccetlerden oluşmaktadır.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, tamamında olmamakla beraber belgelerin önemli bir kısmının sonlarında kayıt tarihleri yer almaktadır. Bazı kayıtlarda işaret edilen tarihler ile içeriklerinde yer alan tarihler arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. İleriki satırlarda, verilen bazı tarihlerin yanlış olduğu gösterilecektir.

Tablo1: Belgelerin Tarihleri⁵

No	Tarih	No	Tarih
1	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684	3	Evâil-i Receb 1090/8-17 Ağustos 1679
4	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684	9	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684
20	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684	21	Evâhir-i Rebîülâhir/7-15 Nisan 1684
22	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684	23	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684
25	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685	26	Evâil-i Şaban 1095/14-23 Temmuz 1684
27	Evâsıt-ı Şaban 1095/3-11 Ağustos 1684	29	Evâsıt-ı Ramazan 1095/22-31 Ağustos 1684
37	Evâsıt-ı Ramazan 1095/22-31 Ağustos 1684	48	Evâil-i Zilkade 1095/10-19 Ekim 1684
50	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684	53	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684
58	Muharrem 1096/8 Aralık 1684-6 Ocak 1685	59	Evâhir-i Rebîülevvel 1096/25 Şubat 1685-6 Mart 1685
75	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	82	Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1096/15-24 Mayıs 1685
88	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1096/25 Mayıs-2 Haziran 1685	89	Evâhir-i Rebîülâhir 1096/27 Mart-4 Nisan 1685
91	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1096/25 Nisan-4 Mayıs 1685	92	14 Cemâziyelevvel 1096/18 Nisan 1685
93	Tarihsiz ⁶	96	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1096/25 Nisan-4 Mayıs 1685
97	Evâil-i Rebîülâhir 1096/7-16 Mart 1685	98	Evâsıt-ı Zilkade 1096/9-18 Ekim 1685 ⁷
106	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1096/25 Nisan-4 Mayıs 1685	115	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685
123	1 Ramazan 1040/3 Nisan 1631 ⁸	128	Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684
130	Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684	134	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684
145	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684	147	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684
148	Tarihsiz ⁹	150	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
151	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684	152	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684
153	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	155	Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1094/7-16 Haziran 1683
157	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684	158	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
164	4 Cemâziyelâhir 1095/19 Mayıs 1684	196	25 Şevval 1219/27 Ocak 1805

202	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	203	Evâil-i Cemâziyelevvel 1095/16-25 Nisan 1684
204	Evâil-i Cemâziyelevvel 1095/16-25 Nisan 1684	205	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684
207	Evâil-i Cemâziyelevvel 1095/16-25 Nisan 1684	210	Evâst-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684
212	Evâst-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684	220	Evâst-ı Receb 1096/13-22 Haziran 1685
223	Evâst-ı Receb 1096/13-22 Haziran 1685	225	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
235	Evâhir-i Receb 1096/23 Haziran-2 Temmuz 1685	239	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684
244	Evâil-i Şaban 1056/12-21 Eylül 1646	252	Evâhir-i Şevval 1093/23-31 Ekim 1682
253	Evâil-i Ramazan 1091/25 Eylül- 4 Ekim 1680	256	Evâil-i Şaban 1056/12-21 Eylül 1646
263	15 Ramazan 1087/21 Kasım 1676	265	Tarihsiz ¹⁰
266	Tarihsiz ¹¹	267	Tarihsiz ¹²
268	Tarihsiz ¹³	269	Evâst-ı Receb 1088/9-18 Eylül 1677
271	1 Cemâziyelevvel 1060/2 Mayıs 1650	272	Tarihsiz ¹⁴
273	Tarihsiz ¹⁵	274	Tarihsiz ¹⁶
275	Tarihsiz ¹⁷	277	Tarihsiz ¹⁸
278	Tarihsiz ¹⁹	289	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685
292	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685	298	Tarihsiz ²⁰
300	Evâst-ı Cemâziyelâhir 1095/26 Mayıs-4 Haziran 1684	301	Evâst-ı Cemâziyelâhir 1095/26 Mayıs-4 Haziran 1684
303	Evâst-ı Cemâziyelâhir 1095/26 Mayıs-4 Haziran 1684	304	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
305	4 Cemâziyelâhir 1095/19 Mayıs 1684	306	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
307	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	309	Tarihsiz ²¹
310	Evâst-ı Safer 1095/29 Ocak 1684	315	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
316	Tarihsiz ²²	320	12 Rebülâhir 1095/29 Mart 1684
322	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684	323	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
326	Evâhir-i Safer 1095/8-16 Şubat 1684	329	4 Receb 1095/17 Haziran 1684
332	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684	339	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684
340	8 Receb 1096/10 Haziran 1685	341	Evâst-ı Cemâziyelevvel 1094/8-17 Mayıs 1683
344	21 Şevval 1217/14 Şubat 1803	347	4 Cemâziyelevvel 1097/29 Mart 1686
350	Tarihsiz ²³	353	Evâhir-i Rebülâhir 1094/19-27 Nisan 1683
364	Tarihsiz ²⁴	374	Tarihsiz ²⁵

4. Mecmuanın Kapsamı ve Ait Olduğu Dönem

Defterde bulunan 384 kaydın tamamına yakını aynı kalemden çıkmış gibi görünmektedir. Tarafımızdan yeniden sahife ve belge numaraları verilen defterin vr. 46/A'daki 196 numaralı belge ile vr. 87/A'daki 344 numaralı belge, gerek yazı karakteri, gerek tarih, gerekse içerik bakımından mecmua ile uyuşmamaktadır. Zira bunlardan ilki 25 Şevval 1219/ 27 Ocak 1805, ikincisi ise 21 Şevval 1217/14 Şubat 1803 tarihlerine aittir. Her iki kaydın da deftere sonradan eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yazı karakteri itibariyle mecmua ile uygunluğu bulunsa da içeriğinde başka şehirlerden bahsetmesi nedeniyle Tokatla ilgisi olmayan belgeler de mevcuttur. Kayıt sırasına göre bu belgelerin İstanbul, Kilis, Antakya ve Büyük Çekmece'de meydana gelen olaylara ilişkin olduğu anlaşılmaktadır.

Vr. 25'deki 98 numaralı kayıt, İstanbul'daki *felân* adlı mahalleden *felâne* adlı kadının eski damadı aleyhinde açtığı dava hakkındadır. Bilindiği üzere sakk mecmualarında *felân* veya *felâne* ifadeleri, sıkça şahıs (Kaya 2005: 380) ya da mahalle adları yerine kullanılmaktadır. Bu davada, ismi verilmeyen kadın, kızı Safiye'nin eski kocası Mehmet Bey'den, kızının evlenmesi nedeniyle hakk-ı hıdânesi kendi üzerinde olan torununun nafaka ücretini talep etmektedir. Felâne, 1 Ramazan 1044/18 Şubat 1635 günü Mahmut Paşa mahkemesinde, torununa günlük 10'ar akça takdir olunduğunu, o tarihten tarih-i kitaba gelinceye değin toplam 7.000 akça harcadığını, ancak eski damadının ödemeye gücü yetmediği gerekçesiyle sadece 3.000 akçasını kendisine verdiğini, kalan kısmını alamadığını belirterek mahkemeden bu paranın alınmasını istemektedir. Mehmet Bey aynı ifadeyi mahkemede de tekrarlayınca davacı Felâne'den beyyine istenmiş, O da İstanbul'da ikamet ettiği felân mahallesinden felân ve felân isimli şahısların tanıklığıyla söylediklerini kanıtlamıştır.

Bu kayıta, davanın açıldığı mahkemenin hangi mahkeme olduğu açıkça belirtilmemektedir. Bu davanın Tokat mahkemesinde görüldüğüne dair herhangi bir ipucu bulunmadığı gibi, davacı ve davalının Tokat ile bağlantılarının bulunduğu hakkında da herhangi bir işaret yoktur. Bu nedenler göz önüne alındığında, incelenen belgenin Tokat ile hiç bir ilgisinin bulunmadığı iddia edilebilir.²⁶

Burada tanıtılan mecmuada, konuları Kilis şehri ve Kilisliiler hakkında olan 3 adet tutanak bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vr. 69/B ve 70/A'da bulunan 276 numaralı kayıttır. Bu kısımda, Vezir Hasan Paşa'nın vekili Hasan Ağa'nın görevlendirdiği İbrahim Beşe aracılığıyla vakfedilen nakit paranın nerelere harcanacağı üzerinde durulmaktadır. Ancak bu belge, vakfın nerede

ve ne zaman kurulduğunu açıklama hususunda aydınlatıcı bir bilgi sunmamaktadır. Sadece, vakfedilen paranın bir kısmının Kilis'teki Kızılca adlı mahallede bulunan Bayraklı Kasım Camii'ne harcanacağını bildirmekte, Tokat şehri ya da mahkemesini çağrıştırarak en ufak bir emareden dahi bahsetmemektedir.

İçinde Kilis geçen ikinci belge vr. 70/A ve B'deki 277. zabıttır. Bu tutanak Kilis'te oturan Zemane binti İbrahim adlı kadının Telhamid adlı mezrada bulunan ve babasının ölümünden sonra kendisine intikal eden bağı, haksız yere tasarruf ettikleri gerekçesiyle Hüdaverdi ve Bali adlı kardeşleri dava etmesi üzerine düzenlenmiştir. Zemane'nin davayı açmasından sonra durum iki kardeşten sorulmuş, onlar da sözü edilen bağı, kendi babalarının 1048/1638-1639 yılında davacının babasından 20 guruşa satın aldığını, o tarihten mahkeme gününe kadar önce babalarının, ölümünden sonra da kendi tasarruflarında bulunduğu ve aradan 19 yıl geçmiş olmasına rağmen Zemane Hatun'un konuyu hiçbir şekilde mahkemeye intikal ettirmediğini dile getirmişlerdir. İki kardeşin ifadelerini Zemane'nin inkar etmesi üzerine mahkemeye getirilen şahitler olayın Hüdaverdi ve Bali'nin beyan ettiği şekilde geliştiğini belirtmelerinin ardından mahkeme davalıların haklı olduğuna karar vermiştir. Üzerinden 10 yıl geçen bir konunun²⁷ dava edilemeyeceği de ayrıca belirtilmiştir.

374 numaralı kayıt da Kilisle ilgilidir ve yine Zemane Hatun'un muarızları Hüdaverdi ve Bali kardeşlere açtığı davayı içermektedir. Yukarıda açıklanan dava ile birçok yönden benzeşmektedir. Kilis'te ikamet ettiği belirtilen Zemane, babasından kendisine kalan 7 çiftlik bağa iki kardeşin haksız yere el koyduklarını belirterek hakkının alınmasını talep etmiştir. Hüdaverdi ve Bali ise, bahsedilen 7 çiftlik bağı babalarının Zemane'nin babasından 1040/1630-31 senesinde 20 guruşa satın aldığını ve hala kendi tasarruflarında bulunduğunu, üstelik aradan 19 yıl gibi uzun bir zaman geçtiği halde dava edilmediğini belirtmişlerdir. Bu ifadeler mahkemede tanıklık eden şahitler tarafından da onaylanmış ve geçerli bir neden olmaksızın 15 sene görüşülmeyen bu davanın zaman aşımı nedeniyle düşmesine karar verilmiştir.

Görüldüğü üzere, her iki kayıt, tarih ve davaya konu olan mülkler dışında neredeyse aynıdır. Sanki aynı davanın deftere aktarımı sırasında bazı değişiklikler yapıldıktan sonra yeniden düzenlenmiş gibidir. Her ne olursa olsun yukarıda ayrıntısıyla ele alınan iki belgenin de Tokat ile hiçbir bağlantısının bulunmadığı yönündeki kanaat ağır basmaktadır. Çünkü ifadelerin sıralanışına bakılırsa davacı Zemane Hatun'un Kilis'te oturmakta olduğu belirtilmiş, davacıların ise nerede ikamet ettiği kayıtlara yansımamıştır. Eğer dava Tokat mahkemesinde görüşülüyor olsaydı, davalıların mahkemede dile getirdikleri

ifadelerini kanıtlamak için çağırıldıkları tanıkların ya Tokat'ta bulunmaları ya da ifadelerini içeren ve ilgili yerin kadısı tarafından onaylanmış *nakl-i şehâde hücceti* (Taş 2008: 27) sunmaları gerekirdi. Oysa bu ifadelerin böyle bir hüccete dayanarak aktarıldığına dair bir açıklama veya herhangi bir ipucu tutanağa yansımamıştır. Bu durumda bahsedilen davanın Kilis'teki mahkemede sonuca bağlanmış olması ihtimali akla daha yakın görünmektedir.²⁸

Tokat ile ilgisiz bir diğer kayıt, mecmuanın vr. 70/B'de bulunmaktadır ve Antakya'da cereyan etmiş bir hadiseyi hikâye etmektedir. Antakya Subaşı'nın Dörtayak mahallesinden bir kadını, zina yaptığı gerekçesiyle mahkemede suçlaması üzerine, kadının yaptığı savunmayı bütün safahatıyla anlatan bu belgenin de Tokatla tamamen bağlantısız olduğu anlaşılmaktadır.

Bu mecmuayla ilgisiz olduğu düşünülen son belge vr. 85/B'de yer alan 339 numaralı bir keşif hüccetidir. Buna göre, Valide Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı camiye taş nakleden Hasan Kaptan mahkemeye gelerek gemisinde çalışan esirlerden iki kişi ile Ebu Bekir Kaptan'ın gemisinden bir başka esirin Büyük Çekmece'ye geldiklerinde vebadan öldüklerini, bu hususta kusurlarının olmadığını belirtmiş ve üzerlerine varılarak keşif yapılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine bahsedilen ölümler incelenmiş ve vebadan öldükleri kayda geçirilmiştir. Belgenin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, anlatılan olayın Tokatla hiçbir bağlantısı yoktur ve konunun Tokat mahkemesinde görülmüş olması mümkün gözükmemektedir.

Ayrıntılarıyla açıklandığı üzere Tokat şehri ve mahkemesiyle hiçbir bağlantısı olmayan bu belgelerin mecmuada bulunmasının nedenleri neler olabilir? İlk olarak, bu defteri kaleme alan şahsın Tokat'ın yanı sıra burada bahsedilen kentlerde de görev yapmış olduğu veya bu belgeleri ellerinde bulunduran başka görevlilerle temas halinde bulunduğu söylenebilir. İkincisi, burada verilen örneklerle mecmuanın zenginleştirilmesi ve okuyup yararlanmak isteyen başka kadı ya da kâtiplerin işinin kolaylaştırılması hedeflenmiş olabileceğidir.

Mecmuada bulunan kayıtların hemen hemen tamamı XVII. yüzyıla aittir. Bilindiği üzere Ankara Milli Kütüphane'de muhafaza olunan Tokat şer'iyye sicillerinin ilki 1772 yılında başlamaktadır. Daha önceki yıllara ait mahkeme kayıtlarının bulunmaması nedeniyle benzer konuları içeren sakk mecmualarının önemi burada ortaya çıkmaktadır. Şehir tarihi çalışmalarında oldukça önemli bilgiler içeren kadı sicillerinin bulunmadığı XVII. yüzyıl Tokat'ını tanımak için bu araştırmaya konu olan mecmuanın karanlık bir döneme ışık tutacağı varsayılabilir.

5. Mecmuada Yer Alan Kurumlar ve Görevliler

Mecmuada, tarihi gerçeklerle karşılaştırma imkânına elverişli en çok karşılaşılan kurumların başında Hazine-i Rum Defterdarlığı ve Tokat Voyvodalığı ile bunların başındaki görevliler gelmektedir. Genelde bütün Anadolu'yu, özelde Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerini tanımlamak için kullanılan Rum tabiri, 1413'te Osmanlı Devleti'nin üçüncü eyaleti olarak kurulan yeni eyaletin adı olmuştur. Sonraki dönemlerde sancak sayısı ve içerdiği alan iyice genişleyen eyaletteki mali işleri organize etmek üzere Hazine-i Rum Defterdarlığı'nın kurulduğu görülmektedir. 1584 civarında ihdas olunan kurumun, defterdarların yanlarında bölük halkı adı altında eşkiya barındırmaları, bunlarla birlikte halka eziyet etmeleri nedeniyle reayanın yerlerini terk etmek zorunda kaldıkları ve bu yüzden memleketin harap olduğu gerekçe gösterilerek kaldırıldığı ve yerine eskiden olduğu gibi yeniden nezaret tesis olduğu anlaşılmaktadır (Özvar 1998: 15-20). Fakat aradan 1 yıl bile geçmeden Hazine-i Rum Defterdarlığı tekrar kurulacaktır (Özvar 1998: 21). XVII. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve 18 Eylül 1659 tarihinde Hazine-i Rum Defterdarlığı lağvedilmiş, kısa bir süre sonra da Tokat Voyvodalığı'na geçilmiştir (Özvar 1998: 37 vd).

Mecmuada hem Hazine-i Rum defterdarları hem de Voyvodalarla ilgili birçok belge bulunmaktadır. Bu belgeler şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 2: Hazine-i rum defterdarları ve voyvodaları ile ilgili belgeler

Varak	Belge No	Varak	Belge No	Varak	Belge No	Varak	Belge No
4/B-5/A	14	39/A	150	66/B	266	80/B-81/A	320
5/A-5/B	16	43/A	162	66/B	268	83/A	327
5/B	17	55/A	231	67/A	269	83/A	328
8/A-8/B	24	55/A	232	69/B	274	83/B	330
13/B	44	55/B-56/A	235	69/B	275	85/B	340
20/B	78	57/B-58/A	242	71/A	280	86/A	341
30/B-31/A	120	58/A-58/B	243	78/B	309	88/B	350
35/B	136	66/A-66/B	265	80/A	316		

Erol Özvar tarafından hazırlanan Osmanlı taşra maliyesinde önemli bir kurum olan Hazine-i Rum Defterdarlığı'ndan Hazine-i Rum Voyvodalığı'na geçiş sürecinin incelendiği çalışmada, her iki kurumun başındaki defterdar ve voyvodaların isimleri ve görev yaptıkları dönemler iki ayrı tabloda ortaya

konulmuştur. Bu tablolar, mecmuada isimleri geçen her iki kurumun yöneticileri ile karşılaştırma yapmaya imkân tanımaktadır. Esefle söylemek gerekir ki XVII. yüzyılda görev yapan defterdar ve voyvodaların tamamı bahsedilen tablolarda yer almamaktadır. Her şeye rağmen merccek altına alınan mecmuada yer alan görevlilerin en azından bir kısmının görev yaptığı dönemler bu sayede belirlenebilmektedir.

Mecmuada yer alan sıralama esas alınacak olunursa, karşımıza çıkan ilk isim Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'dır. Yukarıdaki tablodan da takip edilebileceği üzere, 16, 17, 44, 150, 162, 327, 328 ve 350 numaralı kayıtlar Süleyman Ağa'nın görev alanına giren konuları ilgilendirmektedir.

Bunlardan ilki, varissiz öldüğü zannedilerek malları beytülmal için alıkonulan bir Ermeni'nin kardeşlerinin açtığı davayı içermektedir. Aslen Acem diyarındaki Revan tarafından olan müteveffa Ermeni'nin Tokat'ta ikamet eden Oseb ve Serkis adındaki iki kardeşi mahkemeye gelerek, Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın atamış olduğu Tokat Beytülmal Emmini Ahmet Ağa mahzarında kardeşlerine ait olan malları talep etmişler, mahkeme de kardeş olduklarını kanıtlayan bu kişilere veraseten intikal eden mallarının iade edilmesine karar vermiştir. Oseb ve Serkis'in ifadelerinden, beytülmal emininin bu malları kendilerine eksiksiz olarak verdiği anlaşılmaktadır.

17 numaralı kayıt da varissiz ölen bir tüccarla ilgilidir. Bursalı bir tüccar olan İsmail, Tokat yakınlarındaki Yoğunpelit adlı yerde eşkiya saldırısı sonucunda ölmüş, yanında bulunan malları ile 2 köle ve 3 atı, bilinen varisi olmadığından yasa gereği beytülmal kalmıştır. Bu kayıt, bahsedilen köleler ile atlar için nafaka belirlenmesi amacıyla tutulmuştur. Nafaka talebinde bulunan kişi ise Hazine-i Rum Voyvodası ve Beytülmal-ı Âmme ve Hassa Emmini Süleyman Ağa'nın vekili ve kethüdası Ahmet Ağa'dır.

44. belgede de tarih bulunmamasına rağmen içeriğinde işaret edilen kurum ve köy adları sayesinde tarihini saptamak mümkündür. Hazine-i Rum aklâmına tabi Hoca Hasları'ndan bazı kişiler mahkemede Hazine-i Rum Voyvodası olan Süleyman Ağa'nın vekili Veli Ağa'nın huzurunda "... işbu 1096 senesine mahsûb olmak üzere beher sene taraf-ı mîriye verdiğimiz baş harcı ve âdet-i aġnâm vesâir cüz'î ve küllî hukûk ve rûsûmumuzu ber-vech-i maktû' 5.746,5 esedî guruşa voyvoda-i mûmâileyh Süleyman Ağa'dan der'uhte ve iltizâm ve kabûl edüb meblaġ-ı mezkûru beher sene verdiğimiz mahalde edâ ve teslim etmeye her birimiz âharın zimmetine kefil-i bi'l-mâl olduk ..." dediler. Tutanaġın düzenlendiġi tarih olan 1096 senesinde Süleyman Aġa'nın voyvoda olduġu tarihi gerçeklerle uyuşmaktadır (Özvar 1998: 37). Belgede ayrıca Hazine-i Rum aklâmından Hoca Hasları tevâbi'inden Çepni kabilesi mensuplarının yaşadığı bazı köylerin isimleri

geçmektedir. Bu köyler (bir tanesi okunamadı), Toros, Palancı, Hacı Hamza, Ağcakoyunlu, Boyalık, Yanıklı, Tolak (veya Dolak) ve Çulcalı'dır. Adı geçen köylerin bir bölümüne, Özvar tarafından hazırlanmış olan 1519-1694 yıllarına ait Çepni kabilesinin hane nüfusunu ortaya koyan tabloda bazı küçük değişikliklerle rastlanmaktadır. Karşılaştırma yapıldığında belgede geçen Toros ve Palancı isimli köyler tabloda yer almamakla beraber, Boyalık, Ağcakoyunlu ve Yanıklı aynı isimlerle, Hacı Hamza, Hacı Hamzaoğlu; Çulcalı, Çulhallı; Tolak ise Dolaklı olarak karşımıza çıkmaktadır (Özvar 1998: 104). Bu karşılaştırma sayesinde belgenin tarihi ile içeriğinin uyduğu söylenebilir.

150 numaralı kayıt, ticaret yapmak için Tokat'a gelen bir tüccarın ölümünden sonra mallarını varislerine ulaştırması için vasî-i muhtar atadığı şahsın açtığı davayı ve verilen kararı ihtiva etmektedir. Aslen Malatya sakinlerinden olan El-Hac Hasan bin Osman adındaki bir şahıs mahkemede Hazine-i Rum Voyvodası ve Beytülmal Emmini Süleyman Ağa'nın vekili Ahmet Ağa bin Mehmet'ten davacı olmuş, Tokat'taki Sulu Han'da kalırken ölen Mustafa bin Ömer Adlı tüccarın, ölmeden evvel, yanındaki malları varislerine ulaştırması için kendisini vasî-i muhtar tayin etmiş olmasına rağmen adı geçen vekilin bu mallara, beytülmal'a ait olduğu gerekçesiyle el koyduğunu belirtmiş, ifadesini de kanıtlayarak alıkonulan malların kendisine verilmesini sağlamıştır. Belgenin sonunda, Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684 tarihinde yazıldığı kayıtlıdır.

162 numaralı tutanağın içeriği yukarıdakiyle hemen hemen aynıdır ve "İsbât-ı Vasî-i Muhtâr" başlığını taşımaktadır. Bu defa Hazine-i Rum Voyvodası ve Beytülmal Emmini Süleyman Ağa'nın vekili Ahmet Ağa bin Mehmet, Tokat'taki Abdurrahman Beşe Hanı adlı handa kalan El-Hâc İsmail bin Veli'den davacı olmuş, aslen Harput sakinlerinden olup ticaret yapmak maksadıyla adı geçen handa kalırken hastalanarak ölen Şaban bin Mahmut adlı tüccarın bilinen varisi olmadığı için malları beytülmal'a kalması gerekirken El-Hâc İsmail'in bu malları elinde bulundurduğunu, beytülmal emmininin vekili olması nedeniyle muhallefâtının kendisine teslim edilmesini istemiştir. El-Hâc İsmail ise cevabında, bu malları merhumun ölmeden önce Harput'taki oğluna ulaştırması için kendisini vasî-i muhtar ataması nedeniyle tuttuğunu belirtmiş ve söylediklerini de olaya tanıklık eden şahısların mahkemede verdikleri ifadelerle kanıtlamıştır.

327 numaralı belge ise Kibleli Paşa Hanı'nda hastalanan Nahcivanlı bir tüccarın yanında bulunan malların sayımıyla ilgilidir. Bu işlemi gerçekleştirmek için Tokat mahkemesince görevlendirilen kişiler arasında Mevlana El-Hâc Mustafa'nın yanı sıra Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın tayin et-

miş olduğu Tokat Beytülmal-ı Âmme ve Hassa Emini Ali bin Mehmet de bulunmaktadır.

328. belge, kaybolan kölesini beytülmal emininin elinde bulan Kayserili Mehmet Bey bin Hamza adlı bir şahsın, kölenin kendisine ait olduğuna dair açtığı dava üzerine düzenlenmiştir. Burada da Hazine-i Rum Voyvodası'nın Süleyman Ağa olduğu zikredilmektedir.

Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın isminin geçtiği son belge 350 numaralı olanıdır. Belgede belirtildiğine göre Hazine-i Rum aklâmına bağlı Külekçi, Akça Kışlak, Bey, Salur ve Şarklı adlı köylerden bazı kişiler mahkemede, Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın huzurunda "... işbu 1095 senesine mahsûb olmak üzere beher sene taraf-ı mîrîye verdiğimiz a'şâr-ı şer'iyeye ve baş harcı ve âdet-i ağnâm vesâir cüz'î ve küllî rûsûmumuzu ber-vech-i maktû' sene-i sâbık hesabı üzere 3 bin riyâlî gurus mâl-ı mîrî ve 590,5 gurus dahî kalemiye ve hüddâmiye harcı için voyvoda-i mûmâileyhden der'uhde ve iltizâm ve kabûl edüb meblağ-ı merkûm 3 bin riyâlî gurus mâl-ı mîrî ve 590,5 gurus kalemiyeyi edâ ve teslîme her birimiz âharın zimmetine lâzım gelen meblağa emr ve kabûlü hâviye kefâlet-i sahîha-i şer'iyeye ile kefil-i bi'l-mâl olduk.." diye beyanda bulunmuşlar ve söyledikleri voyvoda tarafından onaylanarak tutanağa geçirilmiştir. İsmi geçen köylerin en azından bir kısmının Hazine-i Rum Voyvodalığı'na bağlı köylerden olduğu Özvar tarafından tespit edilmiştir. 1693-1694 yıllarında voyvodalığın kapsadığı alanda yer alan köyler ile mahallelerin hane sayılarının gösterildiği listede, Külekçi ve Salur adlı köyler aynı adlarla, Akça Kışlak ise Ağcakışla adıyla karşımıza çıkmaktadır. Bey ve Şarklı köyleri ise listede bulunmamaktadır (Özvar 1998: X-XI).

Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın yer aldığı belgelerin biri dışında²⁹ hepsinin tarihsiz olmasına rağmen bazı bilgiler ışığında yaklaşık da olsa tarihlerini belirlemek mümkün gibi görünmektedir. Voyvodalarının tamamının isimleri ve görev yaptıkları yıllar tam olarak bilinemese de Hazine-i Rum Voyvodalarını ve görev yaptıkları dönemleri içeren tabloya göre, 1095 ve 1096 senelerinde voyvodalığı iltizam olarak üzerinde bulunduran Süleyman Ağa isminde bir şahsın varlığına rastlanmaktadır.³⁰ Eğer tespit edilemeyen dönemlerde başka bir Süleyman Ağa yoksa yukarıda ana hatlarıyla değerlendirilen belgelerin 1095 ve 1096 yıllarına ait olduğu varsayılabilir. Nitekim 150 numaralı belgenin sonundaki tarih ile içeriğindeki tarihin uyuşması yarayı desteklemektedir.

Mecmuada bulunan 14, 316 ve 341 numaralı zabıtlarda Mehmet Ağa'nın Hazine-i Rum Voyvodası olduğu vurgulanmaktadır.

Mehmet Ağa'nın voyvoda olduğu belirtilen belgelerin birincisinin, Kutayits kalesinde bulunan askerlere yapılan ödeme nedeniyle düzenlendiği görül-

mektedir. Kutayits kalesinde görev yapan yeniçerilerin maaşlarını alıp hak sahiplerine ulaştırmakla görevli El-Hac Abdurrahman Çavuş mahkemede, gönderilen ferman gereğince adı geçen yeniçerilerin mevâciblerini Hazine-i Rum Voyvodası Mehmet Ağa'nın vekili Hüseyin Efendi bin Süleyman'dan aldığını belirtmektedir. Belgenin sonunda tarih bulunmamakla beraber, Abdurrahman Çavuş'un ifadesinde, yeniçeriler için teslim aldığı 666.383 akçanın Rum Hazinesi'nin 1094/1683 senesi malına ait olduğu dile getirilmektedir. Bu durumda bu belgenin düzenlenme tarihinin kesin olmamakla birlikte 1094 yılı civarında olduğu söylenebilir.

İkinci tutanak Tokat'a bağlı bir köydeki çiftliğin satışıyla ilgilidir. Belgeye göre Hazine-i Rum Voyvodası Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa, Tokat sakinlerinden El-Hac İbrahim adındaki bir şahıstan sayıları ve bulunduğu mahalleri ayrıntılarıyla belirtilen çok sayıdaki bağı 1.300 guruşa satın almıştır. Belgenin kayıt tarihinin Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1094/7-16 Haziran 1683 olduğu görülmektedir. Her iki belgede de 1094 tarihine vurgu yapılması, bu dönemde Mehmet Ağa'nın Hazine-i Rum Voyvodası olduğunu göstermektedir³¹.

Mecmuada Hazine-i Rum Voyvodası unvanıyla anılan son kişi Ali Ağa'dır. 340 numaralı zabıtta ifade edildiğine göre Kutayits kalesi muhafazasında bulunan dergah-ı ali yeniçerilerinin 1086 reşen ve lezezi mevâcibleri için ödenmesi gereken 137.374 akça, 1086 yılına mahsup olmak üzere Rum Hazinesi malından bizzat Hazine-i Rum Voyvodası Ali Ağa tarafından bu parayı almakla görevlendirilmiş olan Hüseyin Ağa'ya teslim edilmiştir. Her ne kadar belgenin bitiminde 8 Receb 1096/10 Haziran 1685 tarihinde tutulduğu belirtiliyorsa da böylesine önemli bir meblağın ödendiğine dair kaydın aradan 10 yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra tutulmuş olması pek mantıklı görünmemektedir. Bu nedenle belgenin 1086 yılında kayıtlara geçirilmiş olması ihtimalinin daha gerçekçi olduğu düşünülebilir. Üstelik, yukarıda da ifade edildiği üzere 1096 yılında Hazine-i Rum Voyvodalığı makamını Süleyman Ağa işgal etmektedir.

Defterin tarihini belirleme hususunda yardımcı olmak üzere mecmuada karşılaşılan kurumlardan biri de Hazine-i Rum Defterdarlığı'dır. Mecmuada karşımıza çıkan defterdarların isimleri sırasıyla şu şekildedir: Ebubekir Efendi, Zeynelabidin Efendi, Ali Efendi ve Süleyman Efendi.

Ebubekir Efendi 120, 235, 242, 243, 274 ve 275 sayılı tutanaklarda karşımıza çıkmaktadır. Tarihsiz olan 120 numaralı kayıt, mâl-ı mefkûd zannedilerek beytülmal için zaptedilen bir bahçenin sahibinin açmış olduğu davayı içermektedir. Bahçeye devlet için el koyan görevli, Hazine-i Rum Defterdarı Bekir Efendi'dir.

235. belge, varisi olmadığı için malları devlete kalan bir şahıstan alacağı olduğunu iddia eden bir şahsın açmış olduğu davanın safahatını anlatmaktadır. Tokat'taki Soğukpınar mahallesinde oturan davacı Recep Beşe mahkemeye gelerek Hazine-i Rum Defterdarı ve beytülmal emini olan Ebubekir Efendi'nin vekili Ömer Çelebi'nin huzurunda, mekârî taifesinden olup daha önce ölen Murat isimli bir zimmîden 11 guruş alacağı olduğunu, adı geçen zimmînin bilinen varisi olmadığı için malları beytülmal kaldığından beytülmal emininin hakkını talep ettiğini beyan etmiştir. Vekil Ömer Çelebi'nin bu ifadeyi inkar etmesi üzerine Recep Beşe'den beyyine istenmiş, o da iki şahit getirerek söylediklerini kanıtlamış ve 11 guruşun kendisine ödenmesine karar verilmiştir. Belgenin sonunda Evâhir-i Receb 1096/23 Haziran-2 Temmuz 1685 tarihinde kaydedildiği yazılıdır.

Her ikisinde de tarih bulunmayan 242 ve 243 numaralı belgelerin, içerdiği konular açısından benzerlikler arz ettiği görülmektedir. Hem birincisinde hem de ikincisinde bilinen varisi olmadığı zannedilerek malları devlete kalan iki ayrı kişinin akrabalarının, akrabalık bağlarını kanıtlayarak paylarına düşeni almaya hak kazandıkları hikaye edilmektedir. Aralarındaki tek önemli fark, ilkinde Hazine-i Rum Defterdarı Ebubekir Efendi'nin vekilinin Mustafa Çelebi, diğerinde de Mahmut Bey olmasıdır.

274 ve 275. zabıtlar, Hazine-i Rum Defterdarı Ebubekir Efendi tarafından ilgililere yapılan ödemeleri içermektedir. İlki, *Mîrî Deve İçün Alınan Arpa ve Saman Hücçeti Sûretidir* başlığını taşımaktadır ve 1047 senesine mahsup olmak üzere 1046 senesinde Sivas Sancağı'nın nüzül bedelini toplamakla görevli Dilaver Ağa'ya bizzat Ebubekir Efendi tarafından yapılan 1.916 guruşluk ödemeyi kapsamaktadır. İkincisinde ise yine bizzat Ebubekir Efendi'nin Rum Hazinesi'nin 1058 yılına ait olan gelirlerinden 5.000 kâmil guruşu İstanbul'a göndermek üzere mübaşir Mehmet Ağa'ya teslim ettiği kayıtlıdır.

Defterdar Ebubekir Efendi ile ilgili yukarıda incelenen belgelerden sadece bir tanesinin yani 235 numaralı belgenin sonunda tarih bulunmaktadır. Ancak bu belgenin gösterildiği gibi Evâhir-i Receb 1096/23 Haziran-2 Temmuz 1685 tarihinde kaydedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu tarihte Hazine-i Rum Defterdarlığı çoktan kaldırılmış ve yerine voyvodalık kurulmuştur. Öyleyse bu ve diğer belgeler nasıl tarihlendirilebilir?

Defterdarların ve isimlerinin yer aldığı tabloda (Özvar 1998: 25) birbirlerine yakın beş farklı dönemde bu görevi üstlenmiş olan Ebubekir Efendi ismine rastlanmaktadır. İlk tarih Eylül 1643'tür ve Ebubekir Efendi'nin Şam Defterdarı olduğu bildirilmektedir. Kısa bir süre sonra, Mart 1644'te aynı şahsın tekrar defterdar olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir süreliğine, Ekim 1644 ile

Mayıs 1645 arasında bu görevi başkasının üstlenmesinin ardından Ebubekir Efendi'nin tekrar defterdarlık görevine getirildiği, Mayıs 1646'da yeniden atandığı ve aynı yılın Ağustos ayına kadar görevini sürdürdüğü görülmektedir. Kasım 1647'de, aynı kişi olup olmadığı belirtilmeyen yine bir Ebubekir Efendi'nin defterdarlık makamında bulunduğu ifade edilmektedir (Özvar 1998: 25). Kim olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmamakla birlikte sonuncunun da aynı Ebubekir Efendi olma ihtimali hayli yüksektir. Hazine-i Rum Defterdarlığı'nın 1659'da kaldırılmasından ötürü, bu belgelerin 1659'dan önceye ait olduğu kesin olarak söylenebilir. 274 ve 275. belgelerde işaret edilen 1046 ve 1058 tarihleri, her ikisinin de ait olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Buna rağmen kesin bir tarih verebilmek için başka bilgiye ihtiyaç duyulduğu da belirtilmelidir.

Mecmuada yer alan defterdarlardan biri de Zeynelabidin Efendi'dir. Zeynelabidin Efendi sadece bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Sahibi belli olmayan bir kölenin 3 ay bekletildikten sonra, Tokat'taki abd-ı âbık zabıtince başkasına yapılan satışını içeren 136. zabıtta Hazine-i Rum Defterdarı'nın Zeynelabidin Efendi adında bir kişi olduğu görülmektedir. Ekim 1644'te, sabık Halep Defterdarı olduğu not düşülen Zeynelabidin Efendi'nin defterdarlığa atandığı ve Mayıs 1645'e değin bu görevde kaldığı bilinmektedir (Özvar 1998: 25). Eğer Hazine-i Rum Defterdarlığı'nı üstlenmiş olan başka bir Zeynelabidin Efendi yoksa, bu tutanağın yukarıda işaret edilen tarihler arasında düzenlenmiş olduğu varsayılabilir.

Üç ayrı tutanakta ismine rastlanan bir diğer defterdar ise Ali Efendi'dir. Bunlardan ilki olan 231 numaralı kayıt, Defterdar Ali Efendi tarafından yapılan bir ödemeyi içermektedir. Bu tutanakta, Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinin ocak çavuşlarından Osman Ağa'nın, elinde bulunan ferman gereğince Van kalesinde görevli yeniçerilerin 1063 lezezi ve 1064 masar, recce, reşen mevâcibleri için Rum hazinesi malından toplam 200.000 akçayı Ali Efendi'den aldığı ifade edilmektedir. Ne zaman hazırlandığına dair bir açıklama bulunmamakla birlikte, içeriğinde bahsedilen 1063-1064/1652-1654 tarihleri, bu tarihlere uygun düşen bir dönemde defterdarlık görevini yürütmüş olan Ali Efendi'nin görev zamanıyla uygunluk arz etmektedir (Özvar 1998: 25).

266 numaralı belgede ise Hargün mukata'sından³² elde edilen gelirden Defterdar Ali Efendi eliyle yapılan bir ödeme hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre, Ahmet adında bir askerî, mahkemede "...işbu bâtin-ı hüccet-i şer'iyede mastûr berât-ı sultâniye sûturu nâtika olduğu Hargün mukâta'ası mahsûlünden bana ta'yîn olunub 1060 senesi muharremi guresinden sene-i merkûme tamâmına değin müstehak olduğum yevmî beş akça vazîfem ki 1.800 akça eder meblağ-ı mezbûru mukâta'a-i merkûme malından müşârün-

ileyh Ali Efendi yedinden bi't-tamâm ahz ve kabz etdim...” diye beyanda bulunmuş, bu ifadeleri Ali Efendi de onaylamıştır.

Bir sonraki kayıt olan 268. belge, Defterdar Ali Efendi'nin devlet için satın aldığı meşini, Niğde Sancakbeyi'nin vekiline teslim ettiğini gösteren hücceti içermektedir. Hüccette açıklandığına göre, Bor kasabasında üretilen barutu koymak için ihtiyaç duyulan 6.000 parça meşin, iki parti halinde satın alınmış ve parası Rum Hazinesi bütçesinden ödenmiştir. Vekil Şâtir Ali Beşe, bahsedilen 6.000 adet meşinin 1.400'ünü daha önce Hazine-i Rum Defterdarı olan Süleyman Efendi'nin satın alarak teslim ettiğini, 4.600'ünü ise mevcut Defterdar Ali Efendi'den teslim aldığını belirtmiştir. Belgenin tarihlendirilebilmesi açısından bu ifadedeki en önemli bilgi, her iki defterdarın isminin belirtiliyor olmasıdır. Nitekim birbirlerine yakın sayılabilecek tarihlerde Süleyman ve Ali isimli iki defterdarın görev yaptığı bilinmektedir (Özvar 1998: 25). Sabık Musul Defterdarı olduğu ifade edilen Süleyman Efendi Nisan 1647'de defterdarlık görevine getirilmiş ve bu görevi aynı yılın Kasım ayına kadar sürdürmüştür. Ali Efendi ise 1654'te defterdar olmuştur. 1647 ile 1654 arasında kaç defterdarın görev yaptığı ve bunların görev sürelerinin ne kadar olduğu tespit edilememektedir. Ayrıca Ali Efendi'nin de defterdarlık görevini hangi tarihe kadar yürüttüğü bilinmemektedir. Bu hususta bilinen tek şey, Temmuz 1656'da Murat Efendi isminde yeni bir defterdarın atandığıdır (Özvar 1998: 25). Mevcut bilgilerin bunca cimriliğine rağmen, her iki defterdarın görev süreleri göz önüne alındığında incelenen belgenin Nisan 1647'den sonra Temmuz 1656'dan önce kaleme alınmış olduğu iddia edilebilir.

Sonuç

Şer'iyye sicillerinde yer alan belgelerin nasıl hazırlanacağını gösteren ve daha önce tutulmuş sicillerden alınan belge çeşitleriyle zenginleştirilmiş olan sakk mecmualarının tarih araştırmalarında başvurulabilecek önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Bu makalede tanıtımı yapılan mecmuanın en önemli özelliği, Tokat'a ait şer'iyye sicillerinin olmadığı bir döneme ait kayıtları içermesidir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Milli Kütüphane'de muhafaza olunan Tokat Şer'iyye sicillerinin ilki XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu açıdan bakıldığında incelenen sakk mecmuasının bir ölçüde de olsa karanlık bir döneme ışık tuttuğu varsayılabilir. İçindeki belgelerin neredeyse tamamının XVII. yüzyıla ait olduğu gösterilen mecmuada, yangın, veba gibi olaylara ait kayıtlar bulunduğu gibi şehirdeki çeşitli kurumlar, cami ve medreseler ve sosyal yaşama dair birçok bilgiye de rastlanmaktadır.

Açıklamalar

1. Osmanlı toplumunun sofistike yapısı göz önüne alındığında fıkıh kitaplarında öngörülmeven davaların çözümünde fetva koleksiyonlarının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. D'Ohsson'a göre XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan mahkemelerin tamamında Multeka'nın yanı sıra Behçet Abdullah Efendi, Zekeriya Yahya Efendi, Yenişehirli Ali Efendi, Ankaravî Mehmet Efendi ve Es-Seyyid Feyzullah Efendi gibi bilginlerin fetva koleksiyonlarının bulunduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bk. Timur 1994: 77-78; Osmanlı dönemine ait fetva koleksiyonları hakkında son yıllarda yapılan ayrıntılı bir araştırma için ayrıca bk. Özen 2005: 249-378.
2. Yazar, 36 numaralı dipnotta bu defterin Prag'taki Çek Milli Kütüphanesinde O61 demirbaş numarasında kayıtlı bulunduğunu belirtiyorsa da aynı kütüphanede yaptığımız araştırma sırasında A61'de kayıtlı bulunduğuna ortaya çıkmıştır.
3. Geniş bilgi için bk. Göksu 2007: XI-XII.
4. Keşif yapılması gerektiğinde naiplerin yanı sıra kâtiplerin de gönderildiği olurdu. Şer'iyye sicillerinde buna dair pek çok örnek bulunmaktadır.
5. Bu tabloda, defterde bulunan toplam 384 belgeden sadece sonlarında tarihleri belirtilen belgeler ile içeriklerinde kayıt tarihlerine dair ipuçları yer alan ve tarihlendirilebilen belgeler yer almaktadır. Geriye kalanlar tarihsizdir.
6. Hakk-ı Hidâne Sâkıt Olduğu Sûretidir başlığını taşıyan bu belgenin sonunda herhangi bir tarih verilmemekle birlikte 30 Haziran 1650'den sonra düzenlenmiş olmalıdır. Rüstem Paşa Mahallesi'nde oturan Aişe binti Ahmet'in vekili Halil'in mahkemeye müracaat etmesi üzerine düzenlenen bu kayıta belirtildiğine göre, Aişe'nin kızı Mü'mine, daha önce kocası Mustafa'dan boşanmış ve küçük oğlunun hakk-ı hidânesi (Küçük bir çocuğun büyütülüp yetiştirilmesi, korunması ve eğitilmesi için İslam hukukunun belirli kişilere tanıdığı hak ve sorumluluğu ifade eden hidâne hakkı, kocanın ölümü ya da boşanma durumunda öncelikli olarak anneye aittir; Geniş bilgi için bk. Bardakoğlu 1998: 467-471; Aksakal 2003: 168-169.) kendi üzerinde kalmıştır. Ancak Mü'mine'nin yeniden evlenmesi üzerine Aişe, anneanne olması itibarıyla hakk-ı hidânenin kendisine ait olduğunu ve torununun bakımını karşılıksız olarak üstleneceğini ifade etmiştir. Karı-kocanın boşanması sırasında çocuğun nafakası için Gurre-i Receb 1060/30 Haziran 1650'den itibaren günlük 3'er akçanın baba tarafından ödenmesi kararlaştırılmış olduğundan bu kaydın kaleme alınış tarihinin tahmini olarak hesaplanması mümkün görünmektedir. İslam hukukuna göre ergenlik yaşının üst sınırı 15 yaş olarak tanımlandığından (Aydın 2005: 184; Topal 2006: 256.) anne ve baba boşandıklarında çocuk henüz yeni doğmuş bile olsa, anneannenin, torunu 15 yaşına gelmeden daha önce mahkemeye müracaat etmiş olması gerekmektedir. Bu durumda bu kaydın 1650 ile 1665 yılları arasındaki bir zaman aralığında tutulduğu düşünülebilir.
7. Dava tutanağında anlatılanlar ile bu tarih uyuşmamaktadır. İlerde de tartışılacağı üzere bu davanın Şaban ortaları 1046/Ocak 1637'de görüşüldüğü açıktır.

8. Her ne kadar kaydın sonunda bu tarih zikredilmekteyse de gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Çünkü iki kardeş arasındaki miras davasını içeren bu zabıtta olayların gelişimi anlatılırken davalı Mehmet, kardeşi Kâmile'nin iddia ettiğinin aksine, davaya konu olan bahçeyi tarih-i kitabdan 2 sene evvel babasından alacağı olan 100 kuruş ile takas ettiğini ve bunu gösteren 1046/1636-37 tarihli bir hüccete sahip olduğunu söylemiş ve bunu kanıtlamıştır. Net olarak belirlenememekle beraber, Mehmet'in ifadeleri doğrultusunda davanın 1048/1638-39 yılında görüşülmüş olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.
9. Tarihsiz olmasına rağmen, *Devr-i Vekil* başlıklı bu kaydın iki ayrı yerinde 1053 muharremi (22 Mart-20 Nisan 1643) ve zilka'desinde (11 Ocak-9 Şubat 1644) gerçekleşen borç alma işlemine gönderme yapılmaktadır. Tarihine dair başka bir ipucu bulunmadığından söylenebilecek tek şey, Evâhir-i Zilka'de 1053/31 Ocak-9 Şubat 1644 tarihinden sonra düzenlenmiş olduğudur.
10. Melik Danişmend Gazi Camii'nde şeyh olan Mustafa Efendi'nin mahkemede söylediklerinden bu belgenin yaklaşık da olsa hangi tarihte yazıldığını ortaya koymak mümkündür. Buna göre Mustafa Efendi Tokat mahkemesinde, Hazine-i Rum aklamından Kumanat-ı Müslim ve Zimmî köyleri mukata'ası emini İbrahim Ağa huzurunda, adı geçen köylerin mahsulünden 1 Muharrem 1060/4 Ocak 1650 tarihinden bir sene tamamına değin Melik Danişmend Gazi Camii'nin fukara ve hüddâmına tahsis olunmuş olan 10.000 akçayı İbrahim Ağa'dan aldığını beyan etmiştir. Bu ifadeler, belgenin 1060-1061/1650-1651 yılları civarında kayda geçirildiğini ortaya koymaktadır.
11. Hargün mukata'ası gelirinden bir devlet görevlisine yapılan ödemeyi içeren bu kayıtta da tarih yoktur. Ancak tahsisat sahibinin ifadesinden anlaşıldığına göre, kendisine günlük 5'er akçadan 1.800 akça ödeme yapılmıştır. Tutanakta, ödemenin kapsadığı dönem 1 Muharrem 1060/4 Ocak 1650'den başladığı ve sene sonuna kadar sürdüğü belirtilmektedir. Bu tür mali işlemlerde, genellikle ödemeler görev süresinin sonunda yapılmaktadır. Bu bilgi ışığında, söz konusu hüccetin hazırlanış tarihinin 1650 yılının son günleri ile 1651 yılının ilk günleri arasına denk geldiği varsayılabilir.
12. Tarihsiz olduğu belirtilmekle birlikte içeriğinden tahmini bir tarih çıkarılabilmektedir. 14 ve 15. dipnotlarda açıklanan hüccetlerde olduğu gibi bu da bir devlet görevlisine yapılan bir yıllık bir ödemeyi içermektedir. Tokat sakinlerinden Ahmet Çelebi mahkemede elinde bulunan berat gereğince, keferi cizyesinden kendisine tayin olunan günlük 20'şer akçadan toplam 7.200 akçayı cizye toplamaya memur olan Osman Ağa'dan aldığını beyan etmiştir. Adı geçen görevli, bu ödemenin 1 Ramazan 1061/18 Ağustos 1651'den 29 Şaban 1062/5 Ağustos 1652 tarihlerini kapsayan 1 yıl için yapıldığını ifadesine eklemiştir. İncelenen bu hüccetin yazılış tarihinin 29 Şaban 1062/5 Ağustos 1652'den sonra olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.
13. İleriki sayfalarda tartışılacağı üzere bu belge, Nisan 1647 ile Temmuz 1656 arasındaki bir zaman diliminde tutulmuştur.

14. Belgenin son kısmında sadece *tahrîren fî evâil* ibaresi bulunmaktadır. Buna rağmen, ifadeleri kayıt altına alınan Sultan Murad Han Camii'nin imamı Osman Efendi'nin sözlerinden tarihine dair bir çıkarım yapma imkanı bulunmaktadır. Buna göre, Osman Efendi mahkemeye gelerek daha önce gönderilen ferman gereğince kendisine tayin olunan 1063/1652-53 senesine ait iki akçalık hil'at bahâyı mukata'a malından olmak üzere Tokat mizân-ı harîr ve tevabî'i mukata'asının zabiti Mehmet Ağa'dan aldığını belirtmiştir. Bu sözler, belgenin 1063 veya 1064/1653-54'te düzenlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.
15. 273 numaralı tutanağın sonunda da sadece *tahrîren fî evâhir-i şehri ramazân* kaydı yer almakla birlikte, içeriğinde yer alan bilgiler tarihlendirme yapmayı kolaylaştırmaktadır. Çorum'da kışlayan develer için Çorum ve Sivas sancaklarının 1040/1630-31 senesine ait bedel-i nüzülünü 1046/1636-37'de toplamakla görevli Kenan Ağa, mahkemede 1.000 riyal gurusu aldığını beyan etmiştir. 1040 yılına ait bir verginin 6 yıl sonra toplanması Osmanlı maliye sisteminde pek rastlanan bir işlem değildir. Yanlış yazılmış olma ihtimali bulunmakla birlikte, çeşitli nedenlerden ötürü bu verginin toplanmasında aksaklık yaşanmış olabilir. Nitekim, 1574-1643 yılları arasında, salgın hastalıklar, doğal afetler, celali baskısı, devlet görevlilerinin halka eziyetleri gibi kimi nedenlerden dolayı Tokat kırsalında büyük bir nüfus azalması yaşanmış, bunun da çeşitli idari, mali ve sosyal sonuçları olmuştur (Geniş bilgi için bk. Açikel 2002: 348-358). 1040 yılı tam da bu kargaşalık döneminin içinde yer aldığından bedel-i nüzülün toplanmasında gecikme yaşanmış olabilir. Bahsedilen nedenler dikkate alındığında söz konusu kaydın 1046 yılında tutulmuş olduğunu söyleyebiliriz.
16. Mîrî Deve İçün Alınan Arpa ve Saman Hücjeti Süretidir başlığını taşıyan bu kaydın sonunda da tarih yok gibi görünmesine rağmen, içeriğinde belirtilen tarihi dikkate almak herhalde yanlış olmayacaktır. Belgeden anladığımız kadarıyla, Hazine-i Rûm defterdârı Ebû Bekir Efendi, 1047/1637-38 senesine mahsup olmak üzere 1046 senesinde Sivas sancağının bedel-i nüzülünü toplamakla görevli Dila-ver Ağa'nın huzurunda, gerekli harcamaları yapmak üzere 1.916 gurusu kendisinden aldığını ifade etmiştir. 1047 yılına ait verginin, 1 yıl öncesinde peşinen toplandığı belirtildiğinden bu zabtın 1046'da düzenlendiği açık bir şekilde görülmektedir.
17. Bu zabıtta Hazine-i Rûm defterdârı Ebû Bekir Efendi'nin, adı geçen hazineye ait gelirlerden 1058/1648-49 senesine mahsup olmak üzere 5.000 kâmil gurusu İstanbul'a götürmek için mahkeme huzurunda Mehmet Ağa'ya teslim ettiği hikaye edilmektedir. Hangi tarihte kayıtlara geçirildiğinin anlaşılabilmesi için 1058 tarihi anahtar rol oynamaktadır. Bu durumda söz konusu kaydın 1057/1647-48 ile 1059/1649-50 yılları arasında tutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.
18. 1048/1638-1639 yılında gerçekleşen bir alım satım işlemi ile ilgili bu davanın aradan 19 sene geçtikten sonra görüşülmesinin yasal olmayacağı gerekçesiyle reddedilmesinden ötürü, 1067/1656-1657 yılına ait olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bununla birlikte ileride ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı üzere, bu kaydın Tokat ile herhangi bir ilgisi olmadığı düşünüldüğünden değerlendirme dışı tutulacaktır.

19. Daha sonraki kısımda ayrıntılı bir şekilde değerlendirileceğinden burada tekrara kaçmamak için belgeye konu olan davanın Şevval 1059/Ekim-Kasım 1649'da görüşüldüğü kesin olarak iddia edilebilir.
20. Mahmut Bey adındaki bir zeamet sahibinin, 500 kuruşluk borcu karşılığında zeameti sınırları dahilindeki Geksi adlı köyün 1047/1637-38 senesine ait vergi gelirlerini Mehmet Çelebi bin Ömer'e devrettiğini içeren bu belgenin 1046/1636-37'de kayda geçirilmiş olduğu anlaşılıyor.
21. Bu kaydın son kısmında tahrîren fi evâsıt ifadesinden başka tarihine işaret eden bir açıklama görülmemekle birlikte yazılış nedeni incelendiğinde 1093/1682 yılına yakın bir dönemde düzenlendiği varsayılabilir.
22. Daha sonraki kısımda ayrıntılı olarak anlatıldığından burada sadece düzenlenme tarihinin 1094/1682-83 yılı civarında olduğunun belirtilmesiyle yetinilecektir.
23. Belgede anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla H. 1095-1096/M. 1683-1685 tarihlerine ait olmalıdır.
24. Son kısmında herhangi bir tarihe rastlanmamakla birlikte, daha önce verildiği belirtilen vekâletin isbatıyla ilgili bu belgede anlatılanlardan Evâhir-i Rebîülevvel 1096/Şubat-Mart 1685'den sonra kaleme alındığı sonucu çıkmaktadır.
25. İlgili kısımda açıklandığı üzere bu davanın H. 1059/M. 1649-1650 yılında kayıtlara geçirilmiş olduğunu düşünmekteyiz.
26. Belgenin sonunda belirtilen Evâsıt-ı Zilka'de 1096/9-18 Ekim 1685 tarihi ile içinde yer alan 1 Ramazan 1044/18 Şubat 1835 tarihi arasında da tutarsızlık bulunmaktadır. İfadelerden anlaşıldığına göre, Felâne'nin torununa 1 Ramazan 1044'te Mahmut Paşa mahkemesinde günlük 10'ar akça nafaka belirlendiği dile getirilmekte, o tarihten tarih-i kitaba kadar anneanne tarafından 7.000 akça harcama yapıldığı görülmektedir. Bu hesapça, her iki tarih arasında 700 gün geçtiğinden davanın yaklaşık 2 yıl sonra muhtemelen Şaban ayının ortaları 1046/Ocak 1637 tarihinde görüşüldüğü sonucuna varılabilir. Böylece dikkate alınması gereken tarihin sonunda verilen tarih değil, belgenin içerisinde dolaylı olarak işaret edilen Şaban ayının ortaları 1046/Ocak 1637 tarihi olduğu ortaya çıkmaktadır.
27. Rodoscuk Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan Evail-i Muharrem 1103/24 Eylül-3 Ekim 1691 tarihli bir hükümdede, zaman aşımının emlakta 15 yıl, arazide 10 yıl olduğu belirtilmektedir; Rodoscuk Şer'iyye Sicilleri No: 1620, vr. 66, Belge No: 294.
28. Bu tutanağın da tarihi olmamakla birlikte, davalıların ve tanıkların beyanlarında belirttiği üzere, bağın satış tarihi olan H. 1048/M. 1638-1639 tarihinden 19 yıl geçtikten sonra Zemane'nin dava açmış olmasından ötürü yaklaşık H. 1067/M. 1656-1657 tarihinde düzenlenmiş olduğu varsayılabilir.
29. 150 numaralı belgenin sonunda Evâhir-i Cemâziyêlâhir 1095/5-13 Haziran 1684 tarihinde kaydedilmiş olduğu belirtilmektedir.
30. 1070-1126 Yılları Arası Tokat Voyvodalığının Gelir ve Giderlerini gösteren Tablo 6 için bk. Özvar 1988: 51.

31. Özvar'ın hazırladığı tabloda, voyvodalık görevinde bulunan iki ayrı Mehmet Ağa'nın ismi geçmektedir. Bunlardan birincisi, 1073/1662-1663 tarihinde voyvodalığı iltizam olarak üzerinde bulunduran Zile Voyvodası olan Mehmet Ağa, diğeri de 1102/1690-91 ve 1103/1691-92 yıllarında emanet olarak voyvodalığı deruhde eden Yeğen Mehmet Ağa'dır. Görüldüğü üzere her ikisinin de görev tarihleri 1094 yılına hayli uzaktır ve yukarıda zikredilen Mehmet Ağa ile aynı kişi olmaları ihtimali yok gibidir.
32. Rum hazinesinin Şaban 1068-Zilkade 1069/Mayıs 1658-Ağustos 1659 dönemine ait bütçesinde Hargün mukata'asının 157.424 akça gelire sahip olduğu görülmektedir (Geniş bilgi için bk. Özvar 1998: 28).

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Rodocuk Şer'iyye Sicilleri No: 1620, vr. 66, Belge No: 294.

2. Kitaplar ve Makaleler

- Açıkel, Ali (2002). "Tokat Örneğinde XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran". *Türkler*. C. X. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 348-358.
- Açıkel, Ali ve Abdurrahman Sağırlı (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*. C. I. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.
- Akgündüz, Ahmet (2002). "İslâm Hukûkunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri". *Türkler*. C. X. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Aksakal, Sultan (2003). "Boşanmadan Sonra Çocuğun Velayeti". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1: 167-190.
- Aydın, M. Akif (2005). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars Yay.
- Bardakoğlu, Ali (1998). "Hidane". *DİA*. C. XVII. 467-471.
- Demirel, Ömer (2000). "Bir Osmanlı Kadısı'nın Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakı". *Selçuk Üniversitesi Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiri Kitabı*. Konya. 199-205.
- Göksu, Süleyman (haz.) (2007). Müellifi Mechûl Bir Rûznâme: *Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Kaya, Süleyman (2005). "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III(5): 379-416.
- Neumann, Christoph K. (2005). "Üç tarz-ı Mütalaa, Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak". *Tarih ve Toplum* 1: 51-76.
- Ortaylı, İlber (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Özen, Şükrü (2005). “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III (5): 249-378.
- Özvar, Erol (1998). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Taş, Hülya, (2008). “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig* 44: 25-44.
- Timur, Taner (1994). *Osmanlı Kimliđi*. İstanbul: Hil Yay.
- Topal, Şevket (2006). “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI (3): 249-273.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

An Attempt at Using Sakk Majmuas as a Source of History Studies

Ümit Ekin*

Abstract: It is not possible to claim that there is an adequate number of studies on sakk majmuas, which show how and in which frame the regulations of accounts pertaining to the cases in the Ottoman courts were drawn up. As the documents in the sakk majmuas are selected from formerly prepared shari'a court registers, they should be evaluated as shari'a court registers. This article analyzes a sakk majmua of Tokat and attempts to determine the dates of the documents by means of comparing several institutions and historical events. Almost all the accounts in the majmua include a wide range of information about the Tokat province and its environment in the 17th century. This majmua becomes doubly important considering the fact that the first of the shari'a court registers of Tokat preserved in the National Library is dated 1772: the majmua sheds light on an unknown era when there weren't any court registers. The sakk majmua, which constitutes the basis of our study, contains ample information about a variety of subjects like the state institutions, human relations, mosques, madrasahs, guilds, the plague as one of the most dangerous diseases of the time, and the seriously destructive fires in Tokat.

Key Words: Ottoman, sakk, majmua, Tokat, court, shari'a court registers.

*Sakarya University, Faculty of Science and Letters, Department of History / ADAPAZARI
uekin@sakarya.edu.tr

Попытка использования сак-межмуа (сборник образцов документов) как источника при исторических исследованиях

Юмит Экин*

Резюме: Сборники образцов документов, в рамках которых должны были составляться документы дел в Османском суде, считаются недостаточно изученными. Поскольку образцы были выбраны из ранее подготовленных судебных регистров, требуется их отдельное рассмотрение. В этой статье рассмотрен подобный документ из Токата; путем сопоставления различных учреждений и исторических событий, сделана попытка определения даты документов. Почти все записи в книге содержат различные сведения о городе Токате и его окрестностях. То, что первый отчет шариатского суда в Токате, хранящегося в Национальной библиотеке датируется 1772 годом, еще более повышает важность этих сборников, проливающих свет на темный период истории. В документах, явившихся основой нашего исследования, имеется обширная информация о государственных институтах, человеческих отношениях, мечетях, медресе, гильдиях, организациях, одной из самых опасных болезней того периода-чумы, разрушительных пожарах, принесших значительный ущерб Токату.

Ключевые Слова: османский, сак-межмуа, Токат, суд, судебный регистр, источник.

* Университет Сакарья, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории / Адапазари
uekin@sakarya.edu.tr